

חורבן ביתר

מסכת תענית פרק ד משנה ו (ובגמרא בבלי דף כו עמוד ב)

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר. משנכנס אב ממעטים בשמחה.¹

גמרא ראש השנה יח ע"ב

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב: "כִּהְיֶה אֶמְרֵי ה' צְבָאוֹת צוֹם הַרְבִּיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית־יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים" (זכריה ח יט). קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה! בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי!² - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר.³

איכה רבה פרשה ב סימן ד⁴

אמר רבי יוחנן: רבי היה דורש: "דרך כוכב מיעקב" (במדבר כד יז) - אל תקרי "כוכב" אלא כוֹזָב.⁵ רבי עקיבא כאשר היה רואה את בר כוזיבא, היה אומר: זהו מלך המשיח.⁶ א"ל ר' יוחנן בן תורתא: עקיבא, יעלו עשבים בלחייך ועדיין אינו בא.⁸ א"ר יוחנן: "הקול קול יעקב" (בראשית כז כב), קול אדריאנוס קיסר הרג בביתר שמונים אלף ריבוא בני אדם.⁹ ושמונים אלף תוקעי קרנות היו צריין על ביתר,¹⁰ והיה שם בן כוזיבא והיו לו

¹ ראה דברינו [חודש אב החודש החמישי](#) בפרשת מסעי, שם דנו במשנה זו במלואה.

² שהוא צום החמישי. צום הרביעי הוא יז בתמוז, צום השביעי הוא צום גדליה וצום העשירי הוא י' בטבת. והרי שתשעה באב בכלל הצומות שבאו בגין מאורעות בית ראשון ועתה זכו עולי שיבת ציון לתקווה ולנחמה! ועוד נחזור לגמרא זו בסוף הדף.

³ בשבעה עשר בתמוז גם לא חסרו צרות: "נשתברו הלוחות ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל", אבל תשעה באב שונה משאר הצומות משום ש"הוכפלו בו צרות" ומה שקרה בבית ראשון, חזר בבית שני. ובעצם שולשו בו הצרות ונוסף יום זה גם כישלון מרד בר כוכבא, שישים וחמש שנים לאחר חורבן בית שני במרד הגדול, הוא חורבן ביתר וחרישת העיר ירושלים (פעולה שמסמלת את ההריסה הסופית של ירושלים והקמתה של העיר הרומית [אליה קפיטולינה](#) וזה היה כנראה בסמוך למרד בר כוכבא ואולי אחת הסיבות לו). בחורבן השלישי, מרד בר כוכבא ולכידת ביתר נרצה להתמקד הפעם.

⁴ סיפורה של ביתר (מרד בר כוכבא) מצוי במספר מקומות בספרות חז"ל. ראשון ומורחב מכולם הוא התלמוד הירושלמי מסכת תענית פרק ד הלכה ה, שעליו, בנוי מדרש איכה רבה זה ובמהדורת בובר (בהבדלים קלים). ראה גם מדרש הגדול דברים פרשת כי תבוא פרק כח פסוק נב. בתלמוד הבבלי מופיע סיפור מלחמת ביתר ונפילתה בגמרא גיטין נז ע"א: "אשקא דריספק חרוב ביתר" וכן בדף נח ע"א בסיפור על המספר העצום של התלמידים שהיו לומדים תורה בביתר ונהרגו, סיפור שנראה להלן. אנחנו תפסנו את לשון איכה רבה עיקר ונעזרנו בתרגום לעברית בהוצאת המדרש המבואר. נעיר פה ושם מנוסח הירושלמי (שבתרגום הארמית שבו לעברית, נעזרנו בפירוש ידיד נפש). **הרוצים להעתיק קטעים מנוסחי איכה רבה והירושלמי שלהלן מתבקשים לעיין במקור ולא לסמוך על הנוסחים שלהלן בהם שובץ התרגום לעברית וחלו בו ידינו!**

⁵ רבי, בנו של רשב"ג שנראה להלן שהיה כפי הנראה מעורב במרד בר כוכבא ועכ"פ מתושבי ביתר ועד לאירועים הקשים של המרד ודיכוי, סוקר ממרחק וממבט הציפור (יושב בציפורי) את האירוע ומחווה דעה שהכוכב של בר כוכבא לא היה אלא כוזב. הפסוק "דרך כוכב מיעקב" לקוח מברכתו של בלעם ועל זה כבר אמרו חז"ל בגמרא סנהדרין קה ע"ב: "כולם חזרו לקללה". ועוד אמרו על בלעם: "לא מדובשך ולא מעוקצך", שכן דובשו מתחלף מהר בעוקצו.

⁶ ראה הנוסח בירושלמי: "תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב דרך כוזבא מיעקב". כוזבא זהו שמו ורבי עקיבא ודאי לא דרש אותו לגנאי ולא היסס להיעזר בפסוק מנבואתו ועצתו הרעה של בלעם (ראה דברינו עצת בלעם. את זאת עשה רבי, דור מאוחר יותר ונראה שמדרש איכה רבה הוא המקור לדרשת הגנאי: כוכב - כוזב. עוד על משיחותו של בר כוכבא ראה סנהדרין צג ע"ב: "בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן: אנא משיח".

⁷ ראה הסיפור על ר' יוחנן בן תורתא בפסיקתא רבתי (איש שלום) פסיקא יד - פרה, שהיה גוי שקנה פרה חורשת מיהודי, והתגיר בעקבות שראה שהפרה מסרבת לעבוד בשבת. ולפיכך נקרא בן תורתא - בן השור. ראה דיון על מדרש זה בדברינו [אגדה סותרת הלכה](#) בדפים המיוחדים.

⁸ "יעלו עשבים בלחייך", היינו כשתמות. נראה שר' עקיבא ור' יוחנן בן תורתא (בן השור) הם אבטיפוס לדורות לציפייה ולכמיהה המוחשיים למשיח "בכל יום שיבוא" מחד גיסא, ולהכרה ולהבנה המציאותית ש"עדיין לא בא מר", מאידך גיסא. ראה גמרא סנהדרין צח ע"א על רבי יהושע בן לוי שפגש את המשיח ברומא ושאל אותו: "לאימת אתי מר?" ותשובתו הפתלתלה: "היום" ... "היום אם בקולו תשמעו".

⁹ הגרסה במדרש איכה כאן משובשת וגם פיסוק המשפטים לא ברור. במקור בירושלמי השתמר נוסח מדויק יותר שנמצא מיד בתחילת הדרשה: "תני אמר רבי יהודה בי רבי אלעאי: ברוך רבי היה דורש: הקול קול יעקב והידיים ידי עשו - קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידיו של עשו". גם את הנקודה שמנו עפ"י נוסח הירושלמי: "א"ר יוחנן: שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות. והיה שם בן כוזבא והיה לו מאתים אלף מטיפי אצבע וכו'".

¹⁰ תוקעי קרנות הם ראשי גייסות שאספו את חייליהם ע"י תקיעה בקרן. ראה תקיעת החצוצרות בתורה במסע העם וביציאה למלחמה (במדבר פרק י').

מאתים אלף מקוטעי אצבע,¹¹ שלחו לו חכמים: עד מתי אתה עושה לישראל בעלי מומין? אמר להם: והיאך ייבדקו? אמרו לו: כל מי שאינו עוקר ארז מלבנון, אל יכתב באסטרטיא (בצבא) שלך, והיו לו מאתים אלף מכאן ומכאן.¹² ובשעה שהיו יוצאין למלחמה היו אומרים: לא תסעוד ולא תסכיף (תכסוף).¹³ הדא הוא דכתיב: "הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו" (תהלים ס יב).¹⁴

ומה היה עושה בן כוזיבא? היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכובותיו וזורקן מהורג מהן כמה נפשות. ועל זה אי"ר עקיבא כך.¹⁵

שלוש שנים ומחצה הקיף אדריאנוס קיסר לביתר, והיה שם רבי אלעזר המודעי עסוק בשקו ובתעניתו. ובכל יום ויום מתפלל ואומר: רבש"ע, אל תשב בדין היום.¹⁶ ולבסוף נתן דעתו לחזור.¹⁷ בא כותי אחד (לאדריאנוס) ומצאו ואמר לו: אדוני, כל הימים ש"התרגולת הזו" מתגלגלת באפר, אין אתה כובש אותה.¹⁸ אלא המתן לי שאני עושה לך שתוכל אותה עוד היום. מיד נכנס לעיר דרך תעלות הביוב ומצא את רבי אלעזר שהוא עומד ומתפלל. עשה (הכותי) עצמו לוחש באוזנו של ר' אלעזר המודעי. הלכו ואמרו לבר כוזיבא: חביבך¹⁹ ר' אלעזר, רוצה להשלים (למסור) את העיר עם אדריאנוס.²⁰ שלח והביא את הכותי ההוא, אמר לו: מה אמרת לו (לר' אלעזר)? אמר לו (הכותי לבר כוכבא): אם אני אומר לך מה אמרתי לו, המלך (אדריאנוס) יהרוג "את האיש ההוא",²¹ ואם אין אני אומר לך, אתה הורג "את האיש ההוא". אבל מוטב שיהרוג "האיש ההוא" את עצמו ולא יתגלו סודות (מסטורין) המלכות.²² בן כוזיבא סבר בדעתו (שר' אלעזר) רוצה להשלים עם המדינה.²³ כיון שסיים ר' אלעזר תפילתו, שלח (בר כוכבא) והביאו אליו. אמר לו: מה אמר לך אותו כותי? אמר לו: אין אני יודע מה לחש לי באוזני ולא שמעתי ממנו כלום, שאני בתפילתי עמדי ואין אני יודע מה אמר.²⁴ נתמלא רוגזו של בן כוזיבא, נתן לו בעיטה אחת ברגלו והרגו. יצאה בת קול ואמרה: "הוי רעי הַאֲלִיל עֲזָבִי הַצֶּאֱן חָרַב עַל־זְרָעוֹ וְעַל־עֵינַי וְיָמִינוּ זָרְעוֹ יָבוֹשׁ תִּיבֶשׁ וְעֵין יָמִינוּ פָּהָה תִּכְהֶה" (זכריה יא יז). אמרה לו: אתה סמיך זרוען של ישראל וסמיך עין ימינו, לפיכך זרועו של אותו האיש יבש תיבש ועין ימינו כהה תכהה.²⁵

¹¹ מטיפי אצבע, בנוסח הירושלמי, שבר כוכבא עשה "מבחן קבלה" למי שביקש להצטרף לחיילותיו אם הוא מוכן לקטוע לעצמו אצבע. ראה שוב בנוסח הירושלמי: "אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהיה נכתב באסטרטיא שלך. והיו לו מאתים אלף כך ומאתים אלף כך". משמע שקיבל את המבחן שהציעו לו חכמים והמשיך לגייס ובסה"כ היו לו 400 אלף לוחמים. המספרים במדרשים הם כידוע קצת ע"ד הגזומא, כפי שנראה גם להלן במספר ההרוגים והאבדות.

¹² אלהים, אל תביע לנו (תסעוד אותנו) ואל תפריע לנו (תכסוף) – אנחנו כבר נסתדר. ויש מסבירים שתכסוף הוא גם להשתוקק – אל תשתוקק לנו (פני משה), או גם "אל תשחית אותנו אלא הנח הכל לטבע" (קרנן העדה). הוא לא אומר שאין אלוהים בעולם, הוא פונה אל "ריבוננו של עולם"! אם הפקרת את עולמך ולא הצלת אותנו מהרומים מעד כאן, אל תתערב גם כעת.

¹³ דרך אחת להסביר את המילים הקשות האלה, את ההתרסה כלפי שמיא היא האכזבה מהיעדר התשועה משמים לגזירות הרומאים הקשות שהיו בין הגורמים למרד בר כוכבא: גזירת המילה, ייסוד איליה קפיטולינה (חרישת העיר) שצינו לעיל ועוד. אם לא עזרת לנו זנחתנו אז, אל תצא גם בצבאותינו כעת, אומר בר כוכבא. ראה פסוק זה גם בהקשר לגיבור יהודי אחר, בר דרומא במרד טור מלכא: "אכשליה פומיה לבר דרומא, ואמר: הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו" (גמרא גיטין נז ע"א) וזה נושא קשור אבל אחר, ולא נאריך בו כאן.

¹⁴ ארכובה היא ברך, שהיה בר כוכבא מקבל את האבנים שירו הרומאים ממכונות הקלע (המרגמות, הבליסטראות) שלהם בברכיו וחוזר וזורק אותם על הרומאים והן חוזרות ופוגעות ביורים. ומזה התפעל ר' עקיבא ואמר: "דרך כוכב מיעקב! קטע אחרון זה איננו בירושלמי.

¹⁵ מזכיר את ר' צדוק שישב בתענית ארבעים שנה שלא יתחרב ירושלים (גיטין נו ע"א).

¹⁶ אדריאנוס התייאש מלכבוש את ביתר ורצה לחזור. אולי רמז לצורך של האימפריה הרומית לתגבר את הכוחות לאחר כישלונות דיכוי המרד בתחילה. ראה הערך [מרד בר כוכבא](#) בויקיפדיה. האימפריה הרומית נאלצה לרכז כשבעה ליגיונות שהובאו מרחבי האימפריה: בריטניה, איזור הדנובה, ספרד ועוד, כשליש של הצבא הרומי הסדיר, על מנת לדכא את המרד.

¹⁷ כל עוד שרבי אלעזר המודעי יושב בשקו ובתעניתו, לא תוכל לכבוש את ביתר.

¹⁸ דודך. ר' אלעזר המודעי היה דודו של בר כוכבא.

¹⁹ שוב בדומה לחשדות במרד הגדול, בר' יוחנן בן זכאי שהוא רוצה לצאת את העיר ולהשלים עם צבא רומא.

²⁰ "האיש ההוא" הוא הכותי עצמו, מעין לשון גוף שלישי על עצמו.

²¹ מטרתו הברורה של הכותי היא להחשיד את ר' אלעזר המודעי בקשר עם רומא. טיעונו של הכותי הם לפול מסובך ותמוה, אבל הספיקו לסכסך בין בר כוכבא, שאולי כל הזמן חי במתח ובחשדות, ובין דודו ר' אלעזר המודעי.

²² היינו רומא היינו אדריאנוס ומכאן מתחילה הנפילה כפי שמתואר בהמשך. במקור בירושלמי דברי הכותי לבר כוכבא, הלשנתו על ר' אלעזר המודעי והדיאלוג של בר כוכבא עם ר' אלעזר לאחר מכן, יותר ברורים ומובנים. שם הוא אומר בפירוש לבר כוכבא שר' אלעזר המודעי אמר לו שהוא מבקש להשלים עם הרומאים. כאן בר כוכבא "סבר מדעתו". אך כל זה לא מסביר את התפרצותו של בר כוכבא מול ר' אלעזר ואיבוד עשתונותיו. אולי סימן הוא שמצב ביתר הנצורה נעשה גרוע למדי.

²³ זו התפילה לעיל: "רבש"ע, אל תשב בדין היום" שהגנה על העיר. הכותי ידע והבין והאמין שבזכות תפילה זו לא תיפול ביתר וזו העצה שנתן לקיסר הרומי. אבל לא בר כוכבא, שהרי אמר לאלהים: "לא תסעוד ולא תסכיף (תכסוף)".

²⁴ "רועי אליל" נדרש כאן ובמקורות המקבילים על בר כוכבא ומפרשי המקרא על פסוק זה בזכריה מוסיפים גם את הורדוס ואגריפס. נראה שאפשר גם לחבר ביטוי זה לנבואת יחזקאל בפרק לד על "רועי ישראל" השקריים אשר: "לא דרשו רעי את צאני ויָרְעוּ הָרְעִים אוֹתָם וְאֵת צֶאֱנֵי לֹא רָעוּ". לחז"ל פשוט שלא עוצמתה של רומא היא שהכניעה את מרד בר כוכבא, אלא החטא. בחורבן הבית חטאם

מיד גרמו עונות ונלכדה ביתר ונהרג בן כוזיבא והביאו את ראשו אצל אדריאנוס. אמר: מי הרג את זה? אמר לו גונתאי (כותי) אחד: אני הרגתי לזה.²⁶ אמר לו: לך והביאו לי.²⁷ הלך והביא ומצאו נחש כרוך על צווארו. אמר לו (אדריאנוס לכותי): אילו לא אלוהיו הרגו, מי היה יכול לו! וקרא עליו: "אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם" (דברים לב ל).²⁸ היו הורגים בהם עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו והיה הדם מגלגל אבנים של ארבעים סאה והולך בים ארבעה מילין. ואם תאמר שקרובה לים, והלא רחוקה מן הים ארבעה מילין.²⁹ וכרם גדול היה לו לאדריאנוס שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין טבריא לציפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר ולא גזר עליהם שיקברו עד שעמד מלך אחד וגזר עליהם וקברום. ר' הונא אמר: יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה "הטוב והמטיב",³⁰ "הטוב" - שלא הסריחו "והמטיב" - שנתנו לקבורה.³¹

חמשים ושתיים שנה עשתה ביתר אחר חורבן הבית,³² ולמה נחרבה?³³ על שהדליקו נרות לחורבן בית המקדש.³⁴ ולמה הדליקו? אמרו: הבוליוטין³⁵ שבירושלים היו יושבין באמצע המדינה,³⁶ וכאשר היה עולה אחד מאיתנו להתפלל, אמרו לו: רוצה אתה להיעשות (להתמנות) בוליוטין? אמר להם: לא. – אתה רוצה להיעשות ארכונטיס?³⁷ אמר להו לא.³⁸ אמרו לו: שמענו שיש לך שדה אחת, האם תרצה למכור אותה לי? אמר לו: אין בדעתי. והיה³⁹ כותב ומשלח שטר מכר לבן ביתו: ⁴⁰ אם יבוא איש פלוני, אל תניח לו להיכנס לשדה שכן מכרה לי. והיה אומר האיש הזה (הביתרי): הלוואי ונשברה רגלו של 'אותו האיש' ⁴¹ ולא עלה לאותה 'זווית'.⁴² זהו שכתוב: "צדו צעדינו"⁴³ – שוממה הדרך מלכת בה לאלה הארמונות.⁴⁴ "קרב קיצנו" – קיצו של אותו הבית.⁴⁵ "מלאו ימינו" – יומו של אותו הבית. אף הם,⁴⁶ לא האריך להם הטוב, דכתיב: "שָׁמַח לְאִיד לֹא יִנְקָה" (משלי יז ה). א"ר יוחנן: שלש מאות מוחי תינוקות נמצאו על אבן אחת ושלוש מאות קופות של קצוצי תפילין נמצאו בביתר. וכל אחת ואחת מחזקת שלש סאין וכשאתה בא לחשבון אתה מוצא שלש מאות סאין.

של חכמים שלא מיחו (ראה דברינו קמצא ובר קמצא לקם של חכמים) וכאן חטאו של בר כוכבא שהרג בחינם חכם גדול בישראל (שהיה "במקרה" גם דודי). מה שאומר שבר כוכבא היה משיח של כזב (כוזיבא) ובלשון פשוטה יותר: משיח שקר. עוצמה פיסית ועוצמה רוחנית קשורים זה בזה וברור ששקו ותעניתו של ר' אלעזר המודעי הם שגוננו על ביתר. יש כאן גם תשובה לדברי בר כוכבא: "לא תסעוד ולא תסכיף". ראה מה קורה כשאתה סומך רק על כוחך וחכמתך.

²⁶ המדרש מציג את הכותים הם השומרונים כמשתפי פעולה עם הרומים ומתנגדים לבר כוכבא, אך החוקרים חלוקים בשאלה אם הם תמכו במרד, התנגדו לו או עמדו מהצד. ראה שוב הערך [מרד בר כוכבא](#) בויקיפדיה.
²⁷ היינו את שאר חלקי הגופה.

²⁸ הגוי מכיר בהשגחת הקב"ה. בדומה לנבזראדן בחורבן בית ראשון (איכה רבה פרשה ב, כולל הדם הרב שבהמשך הדרשה), נירון קיסר בסיפור קמצא ובר קמצא (גיטין נו ע"א) ועוד.

²⁹ ארבעים מיל בירושלמי, נראה מדויק יותר. ראה תיאור ההרג הנורא להלן על "מוחי התינוקות" וכן בבבלי גיטין נו ע"א: "תניא, רבי אליעזר הגדול אומר: שני נחלים יש בבקעת ידים, אחד מושך אילך ואחד מושך אילך, ושיערו חכמים: שני חלקים מים ואחד דם. במתניתא תנא: שבע שנים בצרו עובדי כוכבים את כרמיהן מדמן של ישראל בלא זבל".

³⁰ ברכת הטוב והמטיב בברכת המזון. וזה הקשר לט"ו באב הקרב ובא.

³¹ ראה דברינו [ברכת המזון](#) בפרשת מסעי וראה גם דברינו [ברכת הטוב והמטיב](#) בפרשת עקב.

³² ביתר נשארה עומדת על תילה 52 שנה אחרי חורבן בית המקדש. בחשבון ההיסטורי הידוע לנו היום, בית המקדש השני רב בשנת 70 לספירה (ג' תת"ל) וסוף מרד בר כוכבא בו נחרבה ביתר היה בשלהי שנת 135 לספירה (ג'תתצ"ה), היינו 65 שנה.

³³ חז"ל כאמור מחפשים תמיד את הסיבה המוסרית-דתית. מדוע לא צלח המרד (למרות שלעיל כבר ראינו את התנשאותו של בר כוכבא). ובין השיטין אנו מתרשמים שהיו חיים ביהודה אחרי חורבן הבית (כפי שגם היו בגליל אחרי הסוף הקשה מאד של מרד בר כוכבא שלאחריו הוסב השם של יהודה לסוריה-פלשתינה.

³⁴ ולא התאבלו על ירושלים!

³⁵ בולי היא מועצת העיר. בוליוטין הם חברי המועצה שהיו מן הסתם גם עשירים וניצלו כפי שנראה את מעמדם.

³⁶ מרכז העיר, מקום מושב המועצה (שער העיר בתנ"ך).

³⁷ גם זה סוג של משרה פקידותית בעיר תחת שלטון רומי, אולי בדרגה נמוכה יותר. נראה שמדובר במשרות בביתר, לא בירושלים. הגבירים הירושלמים מנסים להשתלט על ביתר דרך מינויים משלהם למועצת העיר ביתר.

³⁸ הביתרי לא מתפתה לתחבולות הירושלמים, אך הן נמשכות.

³⁹ הבוליוטין הירושלמי. כאילו לא שמע מה הביתרי אמר לו.

⁴⁰ לאריס שהיה מעבד את השדה של הביתרי. כל הדיון כאן הוא בין בעלי שדות עשירים שמחכירים את שדותיהם. כך במדרש המבואר. אבל בנוסח הירושלמי המהלך מורכב יותר, שעשו את מכירת השדה בעסק גדול וביקול רם שישמעו האנשים שמסביב וגם שלחו את השטר לממונה על השות שהוא מעין רישום המקרקעין של ימינו. ראה בירושלמי להלן.

⁴¹ מדבר על עצמו בגוף שלישי, היינו, הלוואי ולא עליתי להתפלל בירושלים.

⁴² כינוי של גנאי לירושלים.

⁴³ ראה הפסוק המלא באיכה ד יח שנדרש להלן: "צדו צעדינו מלכת ברחבתינו קרב קצינו מלאו ימינו כי בא קצינו".

⁴⁴ ארמונות ירושלים. בשל חמסנותם וחמדנותם של עשירי ירושלים שהיו נטפלים לעולי הרגל.

⁴⁵ בית המקדש. קיצו ויומו של בית המקדש באו לאר ששממו הדרכים לירושלים וצרו צעדי עולי רגלים וערים שמסביב.

⁴⁶ אנשי ביתר שאמנם נעשקו ע"י עשירי ירושלים, אבל שמחו על חורבנה.

אמר רבן גמליאל: ⁴⁷ חמש מאות בתי סופרים היו בביתר וקטן שבהם לא היה פחות משלש מאות תינוקות, והיו אומרים אם יבואו השונאים עלינו במכתבין הללו אנו יוצאין ודוקרין אותם. וכיון שגרמו העונות ובאו השונאים כרכו כל אחד ואחד בספרו ושרפו אותם ולא נשתייר מהם אלא אני וקרא על עצמו: "עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי וגוי". ⁴⁸

שני אחים היו בכפר חרוכא ולא היו מניחים רומאי שעבר שם שלא הרגוהו. אמרו: כל עיקר הדבר, ⁴⁹ להביא את כתרו (זרו) של אדריאנוס ולשים אותו בראשו של שמעון (בר כוכבא). כאשר יצאו ⁵⁰ פגע בהם זקן אחד, אמר להם: יהא הבורא בעזרתם מאלה. אמרו לו: לא נסעוד ולא נסכיף. ⁵¹ מיד גרמו עונות ונהרגו, והביאו את ראשיהם אל אדריאנוס. אמר: מי הרג את אלה? אמר לו גונתאי (כותלי) אחד: אני הרגתי אותם. אמר לו: לך והבא לי גופותיהם. הלך ומצא נחש כרוך בצוואריהם. אמר (אדריאנוס): אילו אלוהיהם של אלא לא הרג אותם, מי היה יכול להרוג אותם? וקרא עליהם: "אם לא כי צורם מכרם".

אבות דרבי נתן נוסחא א פרק לח

"וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים" (שמות כב כג). ממשמע שנאמר: "והרגתי אתכם בחרב", אני יודע שהנשים נעשו אלמנות. אלא, אלמנות ולא אלמנות ⁵² שלא ימצאו להן עדים להתירם להינשא. כגון ביתר שלא נמלט ממנה נשמה להתיר אשת איש. וממשמע שנאמר: "והיו נשיכם אלמנות", אני יודע שהבנים יתומים. ⁵³ אלא יתומים שאינן יתומים שיהיו נכסיהם עומדים בחזקת אבותם ולא יהיו מניחין אותן לירש ולישא וליתן בהן. ⁵⁴

גמרא ראש השנה יח ע"ב ⁵⁵

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב: "כֹּה־אָמַר ה' צְבָאוֹת צוֹם הַרְבִּיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יְהִי־הָ לְבֵית־יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וְלִשְׂמֹחָה וְלִמְעֻדִים טוֹבִים" (זכריה ח יט). קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה! בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי! - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר. ⁵⁶

⁴⁷ ובירושלמי שמדייק יותר: רבן שמעון בן גמליאל, בנו של רבן גמליאל דיבנה, אביו של רבי יהודה הנשיא, דור שישי להלל הזקן. קטע זה של לימוד התורה העצום שהיה בביתר מצוי גם בבבלי מסכת גיטין נח ע"א: "אמר רב יהודה אמר שמואל משום רבן שמעון בן גמליאל, מאי דכתיב: עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי? ארבע מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר, ובכל אחת ואחת היו בה ארבע מאות מלמדי תינוקות, וכל אחד ואחד היו לפניו ארבע מאות תינוקות של בית רבן, וכשהיה אויב נכנס לשם היו דוקרין אותן בחוטריהן, וכשגבר אויב ולכדום, כרכום בספריהם והציתום באש". ראה מאמר של [נח חכם, רבן שמעון בן גמליאל בביתר](#), תרביץ כרך עד תמוז-אלול תשס"ה, שסוקר סיפור זה במקורותיו השונים (בעיקר הירושלמי שלהלן מול הבבלי גיטין נח) ומתמקד בשאלה אם רבן שמעון בן גמליאל היה בביתר בזמן המרד (ראה דבריו: ולא נשתייר מהם אלא אני), ומי היו אותם תינוקות במאות בתי הספר תלמידים שעסקו בלימוד תורה בלבד, או תלמידים שגם היו נכונים להילחם.

⁴⁹ מטרת מלחמתנו העיקרית

⁵⁰ להילחם ברומאים (ולהביא את כתרו של אדריאנוס).

⁵¹ כדברי בר כוכבא לעיל. מה שמראה שהמוטו של כוחנו ועוצמת ידינו לחלל לדרגים למטה.

⁵² עגונות, שאין מי שיכולך להעיד על בעליהם שמתו כפי שהוא מסביר בהמשך.

⁵³ אז למה צריך הכתוב גם לומר: "והיו בניכם יתומים"? אלא שוב רעיון דומה, יתומים שאין עדות על אביהם שנפטר לפיכך אינם יכולים לרשת את נחלת המת, כפי שהוא מסביר והולך.

⁵⁴ לעומת מדרש זה, ראה דברי הגמרא ביבמות דף קכב עמוד א שנמצאה להם תקנה ע"י עדות של גוי: "ושוב מעשה בששים בני אדם שהיו מהלכין לכרכום ביתר, ובא עובד כוכבים ואמר: חבל על ששים בני אדם שהיו מהלכין בדרך ביתר, שמתו וקברתים, והשיאו את נשותיהם". ובאמת פלא הוא איך אחרי כל זאת חזר ופרח היישוב היהודי בארץ, בגליל ובגולן בימי רבי וחבורתו חמישים שנה אחרי החורבן הגדול בביתר.

⁵⁵ נסיים בגמרא בה פתחנו.

⁵⁶ שים לב למתדיינים בסוגיה זו שהם אמוראים מדור 3-5, שנים רבות לאחר חורבן הבית ומרד בר כוכבא שכשל. לכאורה, מה טעם לצטט בתקופה זו את הפסוק בזכריה שיסודו בתחילת בית שני בעת התקווה הגדולה של חידוש היישוב היהודי בארץ? הלוא עינינו הרואות שדברי זכריה, כולל דבריו הנמלצים בפרק ד פסוק ז, הפטרת שבת חנוכה: "מִי־אֵתָהּ הִרְהַדְּלוּ לִפְנֵי זַרְבָּבֶל לְמִישֵׁר וְהוֹצִיא אֶת־הָאֶבֶן הָרְאשֹׁה תְּשֻׂאוֹת חֵן חֵן לָהּ" - הרי דברים אלה לא התקיימו! אע"פ כן, באים אמוראי בבל שנים רבות לאחר החורבן ואומרים: פסוקים אלה כן בתוקף! "יש שלום - ששון ולשמחה, אין שלום - צום ... אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין". להוציא תשעה באב שבו הוכפלו ושולשו הצרות וחרבה ביתר. אז מה נאמר אנו שזכינו לתקומת עם ישראל הריבון בארצו, לקיבוץ גלויות ולפריחה כלכלית עצומה?

שנזכה לגאולה השלימה
לנחמת ציון ובניין ירושלים
מחלקי המים

נוסח הירושלמי תענית ד ה עם פירוש ידיד נפש⁵⁷

תני, א"ר יהודה בן ר' אלעאי, ברוך ר' הנה דורש (בראשית כז) הקל קול יעקב והיזדים ידי עשו. קולו של יעקב צווח ממה שעשו לו ידי עשו בביתר. תני ר' שמעון בן יוחי, יעקבה ר' הנה דורש (במדבר כד) דרף כוכב מיעקב. דרף כוזבא מיעקב. ר' יעקבה כאשר ראה את בר כוכבא, אמר: זהו המלך המשיח. א"ל ר' יוחנן בן תורתא: יעקבה, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא. א"ר יוחנן, קול אדריינוס קיסר, הורג בביתר שמונים אלה ריבוא.

א"ר יוחנן שמונים אלה זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר וכל אחד ואחד הנה ממונה על כמה חיילות. והנה שם בן כוזבה והנה לו מאתים אלה מטיפי אצבע. שלחו חכמים ואמרו לו, עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין. אמר להן, וכי היאך איפשר לבדקן? אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארץ מן לבנון לא הנה נכתב בגודים שלף. היו לו מאתים אלה כף. וכשיצא למלחמה היה אומר: ריבון העולם, לא תסעוד ולא תכסוף; "הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו" (תהלים ס)

שלש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף מצור על ביתר. והנה ר' אלעזר המודעי יושב על השק ועל האפר ומתפלל בכל יום ואומר, רבון העולמים אל תשב בדין היום אל תשב בדין היום. רצה אדריינוס ללילך לו. אמר לו כותי אחד: אל תלך, לפי שאני אראה מה לעשות למסור לך את הארץ הזו. נכנס דרך הביוב לתוך העיר. נכנס ומצא את רבי אלעזר המודעי עומד ומתפלל. עשה עצמו לוחש באזנו (של רבי אלעזר). ראוה בני העיר ומסרוהו לבר כוכבא. אמרו לו: ראינו זקן זה מתרועע עם דודך. אמר לו (בר כוכבא לכותי): מה אמרת לו, ומה אמר לך? אמר לו (הכותי לבר כוכבא) אם אומר לך, מלכי יהרוג אותי, ואם לא אומר לך, אתה תהרוג אותי. טוב לי שמלכי יהרוג אותי ולא אתה.⁵⁸ אמר לו (הכותי לבר כוכבא): אמר לי (ר' אלעזר) שרוצה למסור את המדינה לידי הרומאים.

בא בר כוכבא אצל רבי אלעזר המודעי. אמר לו: מה אמר לך אותו כותי? אמר לו: לא פלום - ומה אתה אמרת לו? אמר לו: לא פלום. נתן לו בעיטה והרגו.⁵⁹ מיד יצאת בת קול ואמרה: "הוי רעי האליל עזבי הצאן חרב על זרועו ועל עין מינו זרעו יבוש תיבש ועין מינו פהה תכהה" (זכריה יא יז) - הרגת את רבי אלעזר המודעי זרוען של כל ישראל ועין מינם, לפיכך זרעו של אותו האיש יבוש תיבש ועין מינו פהה תכהה. מיד נלכדה ביתר ונהרג בן כוזבה. הביאו את ראשו אצל אדריינוס. אמר להם: מי הרג את זה? אמר לו כותי אחד: אני הרגתי אותו. אמר להם: הראו לי את גופו. הראו לו את גופו. מצא נחש פרוכה עליו. אמר אדריינוס: אלולי אלהי הרגו (ע"י הנחש), מי יכול היה להרגו? וקרא עליו (דברים לב) "אם לא פי צורם מקרם וה' הסגירם". והיו הרומאים הורגין בהם והולכין עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו, והנה הדם מגלגל סלעים משאוי מ' סאה עד שהלך הדם בדם ברוחב ארבעת מיל. אם תאמר שהיא ביתר קריבה לים, והלא רחוקה מן הים ארבעים מיל. אמרו, שלש מאות מוחי תינוקות מצאו על אבן אחת, ומצאו שלש קופות של קצוצי תפילין של תשע תשע סאין, ויש אומרים תשע על שלש שלש סאין.

תני, רשב"ג אומר, חמש מאות בתי סופרים היו בביתר והקטן שבהן אין פחות מחמש מאות תינוקות. והיו אומרים אם באו השונאים עלינו במכתובים הללו אני יוצאין עליהן ומנקרים את עיניהם. וכיון שגרמו עונות, היו פורקים כל אחד ואחד בספרו ושורפין אותו. ומכולם לא נשתיר אלא אגני. וקרא על עצמו (איכה ג) "עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי".

⁵⁷ במחשבה שנייה נראה שעדיף היה אילו עשינו את נוסח הירושלמי עיקר תוך השוואה עם השינויים של איכה רבה, ולא כפי שמובא לעיל. הנוסח להלן מובא גם לטובת כל הרוצים להעמיק בנושא, אך שוב אוהרה! הקורא והמעין החרוץ ייטיב אם יפנה אל המקור. הנוסח שלהלן מבוסס על תרגום ידיד נפש ואינו המקור.

⁵⁸ ולכן אגלה לך, מה שהוא מיד עושה. קטע זה באיכה רבה לא ברור.

⁵⁹ בר כוכבא מאמין לכותי ולא לרבי אלעזר דודו. נראה שכבר היה חשדן ומתוסכל מכישלון המרד ההולך ומסתמן. במקבילה באיכה רבה יש את התוספת החשובה שרבי אלעזר אומר שהיה שקוע בתפילה וגם לזה אין בר כוכבא מאמין.

כָּרָם גְּדוֹל הָיָה לְאֶדְרֵינוֹס הַרְשָׁע שְׁמוֹנָה עָשָׂר מֵיֵל עַל שְׁמוֹנָה עָשָׂר מֵיֵל כְּמִן טִיבְרָיָא לְצְפוּרִי, וְהַקִּיפּוֹ גְּדַר מְהַרוּגֵי בֵיתָר מְלֵא קוֹמָה וּפִישׁוּט יְדִים, וְלֹא גָזַר עֲלֵיהֶם שְׂיִקְבְּרוּ⁶⁰ עַד שְׁעָמַד מְלָךְ אַחַר וְגָזַר עֲלֵיהֶם שְׂיִקְבְּרוּ. אָמַר רַב חוּנָה: מְשֻׁנֵּיתָנוּ הַרוּגֵי בֵיתָר לְקַבְּרָה נְקַבְּעָה בְּרַכַּת הַטּוֹב וְהַמְּטִיב. הַטּוֹב שְׁלֹא נִסְרְחוּ, וְהַמְּטִיב שְׁנִיתָנוּ לְקַבְּרָה. תַּנִּי, ר' יוֹסִי אָמַר, נִ"ב שְׁנָה עָשֶׂת בֵּיתָר לְאַחַר חֲרָבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. וְלָמָּה חֲרָבָה? עַל שֶׁהִדְלִיקָה גֵירוֹת לְאַחַר חוּרְבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. וְלָמָּה הִדְלִיקָה גֵירוֹת? שֶׁהָיוּ בּוֹלְיוּטֵי שֶׁל יְרוּשָׁלַם יוֹשְׁבֵים בְּאֶמְצַע הַמְּדִינָה. וְכִשְׂרָאוּ אָדָם הָעוֹלָה לִירוּשָׁלַם, הָיוּ אוֹמְרִים לוֹ: כִּיּוֹן שִׁשְׁמַעְנוּ עֲלֶיךָ שֶׁאַתָּה רּוֹצֵה לְהִיּוֹת שֶׁר וּמוֹשֵׁל. וְהוּא אָמַר לוֹן: לֵית בְּדַעְתִּי. - כִּיּוֹן שִׁשְׁמַעְנוּ שֶׁאַתָּה רּוֹצֵה לְמַכּוֹר אֶת הַשְּׂדֵה שֶׁלְךָ. וְהוּא אָמַר לוֹן: לֵית בְּדַעְתִּי. וְהָיָה חֲבִירוֹ אוֹמֵר לוֹ: מָה אַתָּה רּוֹצֵה מִמֶּנּוּ? כְּתוּב וְאֵנִי אַחַתּוֹם!⁶¹ וְהָיָה כּוֹתֵב וְחֲבִירוֹ חוֹתֵם.⁶² וְהָיוּ שׁוֹלְחִים אֶת הַשְּׂטֵר לְבֵית הַמְּמוֹנָה עַל הַשְּׂדוֹת וְאָמְרוּ לוֹ אַל תִּתֵּן לְפִלוּנֵי לְרַדַּת לְשִׁדְהוֹ כִּי הוּא מַכֵּר אוֹתָה לִי. כִּיּוֹן שִׁשְׁמַע כֵּךְ אָמַר עַל עֲצָמוֹ: הַלּוּאֵי וּרְגִלוֹ הֵייתָה נִשְׁבֵּרַת וְלֹא הָיָה עוֹלָה לִירוּשָׁלַם. וּמִתּוֹךְ שִׁשְׁנָאוּ מָה שֶׁנַּעֲשָׂה לָהֶם, שִׁמְחוּ עַל חוּרְבָן יְרוּשָׁלַם.⁶³ הִדְאָ הָיָה דְכָתִיב: "צְדוֹ צְעָדֵינוּ מְלֻכָּת בְּרַחֲבֵיתָנוּ". צְדוֹ צְעָדֵינוּ - תַּהִיָּה חֲרַבָּה וְשׁוֹמְמָה הַדֶּרֶךְ לְאוֹתוֹ הַבֵּית. קָרַב קֶצְנוּ - קָרַב קִיֻּצִּיהָ דְהַהוּא בֵּיתָא. מְלָאוּ יָמֵינוּ - מְלָאוּ יָמֵינוּ שֶׁל אוֹתוֹ הַבֵּית.

אִף הֵם (אֲנָשֵׁי בֵיתָר) לֹא יִצְאוּ בְּטוֹב "שְׁמַח לְאִיד לֹא יִנְקָה" (מְשַׁלֵּי יוֹ)

שְׁנֵי אַחִים הָיוּ בְּכַפָּר חֲרִיבָה. וְהָיוּ הַרוֹמָאִים הוֹלְכִים עֲלֵיהֶם וְהֵם הוֹרְגִים בָּהֶם. וְאָמְרוּ (הַרוֹמָאִים): הַתְּרוּפָה לְדַבֵּר הָיָה לְתַת כְּתַר מַלְכוּת עַל רֵאשִׁים.⁶⁴ אָמְרִין, מְבַדְּקִין אָמְרוּ הַרוֹמָאִים נְבִדּוֹק עוֹד פַּעַם אוֹף חַד זְמַן מְנַפְקִין נִנְסָה עוֹד פַּעַם אַחַת, וְאֵם לֹא נִצְלִיחַ נְהִיָּה לָהֶם לְעַבְדִּים. לְפָנֵי שֶׁהָאֲחִים יִצְאוּ לְמַלְחָמָה פְּגַע בֵּיהָ חַד סָב פִּגְשׁ בָּהֶם זָקֵן אַחַד אָמַר לוֹן, בְּרִיִּיכּוֹן סְעוּדִינְכוֹן יִהְיֶה בּוֹרְאֵכֶם בְּעִזְרַתְכֶם. אָמַר, לֹא יִסְעִיד וְלֹא יִסְמוֹדֵךְ אָמַר אַחַד מֵהָאֲחִים, אִין אֲנוּ זָקוּקִים לְעִזְרָה וְלֹא שִׁפְרִיעַ לָנוּ שֶׁנֶּאֱמַר (תְּהִלִּים ס) הֲלֹא אֶתָּה אֱלֹהִים יְנַחֲתָנוּ וְגַרְם הָעוֹן וְנַהֲרָגוּ.

⁶⁰ גזר עליהם שלא ייקברו.

⁶¹ נזיף שטר מכר.

⁶² פירוש ידד נפש מוסיף כאן: "והיו מדברים בקול רק שהאנשים סביב ישמעו שבענין מכירת השדה הם מדברים", היינו שעשו פומבי למכירה המזויפת.

⁶³ מדובר באנשי ביתר.

⁶⁴ הרומאים היו מוכנים להיכנע לאותם שני אחים. וודאי שקצת גוזמא יש כאן, אבל מזכיר את אדריינוס לעיל שרצה לחזור.